

ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ТА ПЕРЕВІРКИ ДОКАЗІВ ЗА КПК 2012 РОКУ

О. В. Капліна

Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», завідувач кафедри кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України

ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Пізнання у кримінальному провадженні здійснюється лише за допомогою кримінального процесуального доказування — врегульованої законом процесуальної діяльності, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК). Отже, як відомо, елементами процесу доказування є збирання (закріплення), перевірка та оцінка доказів.

Збирання доказів — складна комплексна діяльність суб'єктів доказування по виявленню, витребуванню, отриманню, закріпленню, збереженню у встановленому порядку доказів. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження та потерпілим у порядку, передбаченому КПК (ч. 1 ст. 93 КПК). Відповідно до положень ч. 1 ст. 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК. Крім того, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів (ч. 2 ст. 22 КПК). Саме ці законодавчі положення дають можливість зробити висновок, що під час досудового та судового провадження процес доказування має свої певні особливості. Зокрема, під час досудового розслідування превалюють риси розшукового типу процесу, що обумовлює:

1) покладення на сторону обвинувачення обов'язку доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК;

2) надання стороні обвинувачення більших повноважень, пов'язаних із збиранням доказів, але з одночасним розширенням наданих стороні захисту та потерпілому прав, спрямованих на можливість їх збирання (у тому числі ініціювання проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; заявлення клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; реалізації права бути присутніми при проведенні слідчих дій тощо), а також розширення сфери судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні;

3) неприпустимість покладення на сторону захисту обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

Під час судового провадження найбільш яскраво проявляється засада змагальності, що обумовлює:

1) процесуальне положення суду, який, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК) та вирішує лише ті питання, що віднесені на його розгляд сторонами (ч. 3 ст. 26 КПК);

2) покладення на сторону обвинувачення обов'язку доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК; у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення такий обов'язок покладається на потерпілого (ч. 1 ст. 92; п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК);

3) покладення обов'язку доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, на сторону, що їх подає (ч. 2 ст. 92 КПК).

Активність сторони кримінального провадження, спрямованість її доказової діяльності визначаються тією функцією, яку вона виконує у кримінальному провадженні, тим напрямом процесуальної діяльності, що здійснюється з метою реалізації завдань кримінального провадження суб'єктами, які уповноважені на ведення процесу або наділені правами для активної участі у кримінальному провадженні для захисту своїх прав та законних інтересів. Отже, обов'язок доказування (тягар до-

казування) обставин, передбачених ст. 91 КПК, і перш за все події кримінального правопорушення та винуватості обвинуваченого, покладається на слідчого та прокурора (тобто сторону обвинувачення) (ч. 1 ст. 91 КПК). Саме на цих осіб законом покладається обов'язок у межах їх компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення, особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК), забезпечення ефективності досудового розслідування (ч. 4 ст. 38 КПК). При відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення такий обов'язок доказування покладається на потерпілого (п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК, ч. 1 ст. 92 КПК).

Закон не вимагає від сторони обвинувачення встановлення обставин, які виправдовують підозрюваного (обвинуваченого), але разом з тим прокурор, слідчий зобов'язані всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання (ч. 2 ст. 9 КПК). Саме з метою недопущення обвинувального ухилу в ході збиранні доказів КПК встановлює, що у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 223 КПК).

Способи збирання доказів у загальних рисах передбачені в ст. 93 КПК. Згідно з ч. 2 ст. 93 КПК сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом:

1) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок;

3) одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 4 ст. 93, гл. 42 КПК);

4) проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Основним способом збирання доказів стороною обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) дій та такого їх різновиду, як негласних слідчих (розшукових) дій. Це пов'язано перш за все з тим, що правом їх проведення наділені тільки слідчий (п. 2 ч. 2 ст. 40, ч. 6 ст. 246 КПК), відповідні оперативні підрозділи за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК), прокурор (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК), а також з тим, що слідчі дії спрямовані безпосередньо на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК). Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії мають спільну мету, але відрізняються процесуальним порядком їх проведення, оскільки перші проводяться в чітко встановленій процесуальній формі (гл. 20 КПК), а другі не мають такої чіткої процесуальної форми, проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, не можна отримати в інший спосіб, а методи їх проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, встановлених КПК (гл. 21 КПК).

Сторона захисту, а також потерпілий при збиранні доказів не наділені правом проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, оскільки це виключна компетенція слідчого та прокурора, проте закон надає їм право ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті в строк не більше трьох днів з моменту подання. До того ж гарантією дотримання прав сторони захисту та потерпілого, яка здатна убезпечити від необґрунтованої відмови від задоволення клопотання, є право оскаржити слідчому судді постанову слідчого, прокурора про відмову в задоволенні кло-

потання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 93 КПК).

Сторона обвинувачення та сторона захисту також має право збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок. Цей спосіб збирання доказів не має такої чіткої процесуальної форми, як проведення слідчих (розшукових) дій. Слід також звернути увагу, що, на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту має право отримувати лише копії вказаних документів.

Витребування — це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. У законі не вказано, в якій формі повинно відбуватися витребування — письмовій чи усній. Уявляється, що як представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки, з одного боку, це дозволить надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства, забезпечить повагу та інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, а з другого — сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості.

Практика виробила форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей — для слідчого та прокурора це може бути постанова (яка є обов'язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК)), звернення, доручення, клопотання, запит; для представників сторони захисту — заява або клопотання, а для захисника також й адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 24 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Важливого значення набувають при збиранні доказів у такій спосіб: добровільність видачі вказаних у законі предметів та те, що фізична особа, до якої звертаються, не повинна мати процесуального статусу підозрюваного. Якщо добровільна ви-

дача речей, документів, відомостей неможлива, то процесуальний порядок їх отримання інший. Зокрема, сторона кримінального провадження повинна звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159–166 КПК).

Якщо необхідно одержати майно (речі, документи тощо) підозрюваного (або під час судового розгляду обвинуваченого), які мають значення для кримінального провадження, слід застосовувати процедуру, передбачену для тимчасового доступу до речей і документів (ст.ст. 159–166 КПК), тимчасового вилучення майна (гл. 16 КПК) або арешту майна (гл. 17 КПК).

Сторони кримінального провадження здійснюють збирання доказів також шляхом їх отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб. Правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, інша. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто при отриманні певна особа добровільно передає, надає, представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати і подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору, слідчому судді, а під час судового розгляду — суду. Це, зокрема, право підозрюваного (п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК), обвинуваченого (п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК), законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 44 КПК), захисника (ч. 4 ст. 46 КПК), потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК), представника та законного представника потерпілого (ч. 4 ст. 58, ст. 59 КПК), цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача (ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 63, ст. 64 КПК). Отже, вказане право зазначених осіб кореспондує обов'язку слідчого та прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження.

Крім того, право добровільно представити документи, речі, відомості, які можуть стати доказами у кримінальному провадженні, мають будь-які особи, у тому числі представники органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій тощо. Головний обов'язок при отриманні сторонами речей, документів та відомостей полягає в тому,

щоб забезпечити можливість використання їх в доказуванні, сформувавши доказ, який відповідатиме вимогам належності та допустимості, адже обов'язок доказування цих властивостей доказів покладається на сторону, яка їх подає.

С. Л. Дерев'янкін

Одеський державний університет внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ ТА АРЕШТ МАЙНА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України одним із важливих напрямів наукових досліджень є визначення та використання на практиці системи заходів забезпечення кримінального провадження. Цей інститут є новим для кримінального судочинства і характерною особливістю цих заходів є можливість обмеження під час їх застосування прав і свобод учасників кримінального процесу.

На даний час існують проблемні питання у співробітників слідчих підрозділів щодо використання на практиці положень, які регламентують порядок застосування зазначених заходів, алгоритму дій та складання відповідних процесуальних документів.

Метою цього дослідження стала потреба визначитися з питаннями застосування на практиці таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення та арешт майна, які сприяють роботі слідчого в отриманні доказової інформації по матеріалах кримінального провадження.

Насамперед слід зазначити, що тимчасове вилучення майна — це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у фактичному позбавленні підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або про його повернення.